

Horváth Pál:

„Intendáns vagy bérlő?” A magyar nyelvű operajátszás ügye a 19. században

Bibliográfiai adatok:

Szerző: Horváth Pál

Cím: „Intendáns vagy bérlő?” A magyar nyelvű operajátszás ügye a 19. században

Kiadás adatai: Budapest: Zenetudományi Intézet, Magyar Zenetörténeti Osztály, 2022

Publikálás dátuma: 2022. december 22.

DOI-azonosító: 10.23714/mzo.013

DOI-hivatkozás: <https://doi.org/10.23714/mzo.013>

Licenc: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Verzió: 1.0

HORVÁTH PÁL

„INTENDÁNS VAGY BÉRLŐ?”¹ A MAGYAR NYELVŰ OPERAJÁTSZÁS ÜGYE A 19. SZÁZADBAN

A BTK Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténet Osztály által rendezett „Magyarország zenetörténete a 19. században” című konferencián (2022. december 19.) elhangzott előadás írásos változata.

„Az opera korcs kinövés a művészetek nagy ’s nemes törzsfáján, egy legellenkezőbb elemekből összetett zagyvalék,”² fogalmazott Vahot Imre, színműíró és lapszerkesztő 1840-ben a *Még egy szózat a pesti magyar színház ügyében* című írásában, amely szorosan kapcsolódott a néhány hónappal korábban hasonló címen megjelent *Szózat a pesti Magyar színház ügyében* Bajza József röpirathoz. Mindkét szöveg az újonnan megnyílt Pesti Magyar Színház (a későbbi Nemzeti Színház) ügyével foglalkozott, és kitért az intézmény körül kialakult heves vitára, az úgynevezett operaháborúra is. A Nemzeti Színház prózadrámái és operatársulatának azonos játszóhelyen kellett osztozniuk – egészen a Magyar Királyi Operaház 1884-es megnyitá-
sáig –, így meglehetősen erős ellentét alakult ki a két tábor, vagyis az operát pártolók és a prózadrámái színházat támogatók között. Bajza József, aki rövid ideig a színház igazgatója is volt, valamint Vahot Imre is állást foglaltak írásukban mind a külföldi operák magyar nyelvű, mind az eredeti magyar dalművek előadásait illetően. Bajza ilyen formában:

Bajza József (1804–1858)

Ha nyelv ügyét nem is, vagy csak kis mértékben, de nemzeti érzelmeket bizonyosan terjeszthetnek, életben tarthatnak az operák; de ezen operáknak aztán magyar szelleműeknek kell lenni, s magyar eredetieknek, nem pedig olyaknak, mint a mostaniak, melyekben nemzetiségünknek még csak szikrája sincs.³

Vahot Imrénél pedig a következőt találjuk a magyar operát illetően:

minthogy a’ magyarnak – hála isten! – operazenéje nincs, sőt mivel a’ pesti magyar színpad’ énekesei többnyire németek és rosszak, s az egész hazában egyetlen egy tiszta magyar és jó

-
- 1 A címben szereplő mottót ÁBRÁNYI Kornél: *Intendáns vagy bérlő? Az Opera vezetésének kérdéséhez* című cikkéből kölcsönöztem, amely a *Pesti Napló* 45. évfolyam 237. és 238. számában jelent meg, 1894. augusztus 28-án és augusztus 29-én.
 - 2 VAHOT Imre: *Még egy szózat a pesti Magyar Színház ügyében* in. Vahot Imre válogatott színházi írásai (1840-1848), vál., az utószót és a jegyz. írta SZIGETHY Gábor (Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1981), 24.
 - 3 BAJZA József: *Szózat a pesti Magyar Színház ügyében* szerk. SZIGETHY Gábor (Budapest: Holnap Kiadó, 2001), 51.

dalszínész társulattal sem bírunk: a magyar opera csak üres szó, haszontalan álmokkép, egy borzasztó kísértet, mely nem létezik, 's még is állítólag hat sok ember képzeletére.⁴

Valóban, ezen írások keletkezésének idején – vagyis 1840-ben – a Nemzeti Színház még nem bővelkedett eredeti, magyar nyelvű dalművekben, azonban az operajátszás még így is fenn tudta tartani előkelő pozícióját a nemzet színpadán. A magyar nemzeti opera meg-

Vahot Imre (1820–1879)

teremtése és a külföldi zenés darabok magyar nyelvű előadásai tulajdonképpen a 19. század egészén átívelő diskurzus táptalaja volt. Az id. Ábrányi Kornél által szerkesztett *Zenészeti Lapok*, Magyarország első zenei szaklapja pedig a magyar operajátszásról szóló párbeszéd és véleményalkotás egyik legfontosabb fóruma. Ábrányi az 1850-es években kezdett el zenei újságírással foglalkozni, majd a korszak kiváló magyar zenei szakembereit maga mellé gyűjtve – mint Mosonyi Mihály, Bartalus István, Szénfy Gusztáv és Rózsavölgyi Gyula – 1860-ban megalapította a *Zenészeti Lapokat*, melynek tulajdonosa és főszerkesztője volt annak 16 évig tartó

működésén keresztül. Hogy az 1830-as években induló operaháború, valamint az előzőekben idézett vélemények mennyire rányomták bélyegüket az opera megítélésére, arra jó példa lehet Mosonyi Mihály cikke, amely több mint 20 évvel Bajza és Vahot írása után, még mindig a műfaj létjogosultságát bizonygatja a *Zenészeti Lapok* első évfolyamában, 1860-ban.

Sokan azt állítják, hogy a nemzeti színház egyedül csak a dráma kedvéért van. Ez tévesztett állítás; mert valamint a dráma emeli a nyelvet s fejleszti a nemzeti szellemet s érzületet; úgy a dalmű is nemesíti, s terjeszti a magyar zenét s annak befolyását.⁵

Ábrányi lapja tehát kiállt a magyar opera ügye mellett, még akkor is, ha sokszor kritikával illette a Nemzeti Színház társulatát. De vajon mit jelent ez konkrétan az egyes operaszerzőkre és műveikre vonatkozóan? Hogyan ítélte meg a *Zenészeti Lapok* szerkesztősége a Nemzeti Színház számára komponált magyar darabokat, így pl. az 1858-ban Bécsbe távozó Doppler Ferenc operáit? Alkalmasnak találta az eredetileg német nyelvű szövegre komponáló szerző műveit a magyar nyelv és kultúra ápolására? Egyáltalán magyar operáknak tekintette azokat? A következőkben ezekre a kérdésekre reflektáló kritikákból szeretnék felvillantani néhány gondolatot.

Doppler Ferenc négy operát írt a Nemzeti Színház számára, ezek közül kettőt Bécsben is bemutatott az 1860-as években. Az *Ilka és a huszártoborzó* című vígoperája volt a legsikeresebb, amely nyolcvannyolc előadást ért meg a Nemzeti Színház színpadán, és további huszonkettőt a Magyar Királyi Operaházban a 19. század végén. Az *Ilka* számos helyre eljutott, és a korszak magyar operái közül szinte egyedülálló módon nemcsak a történelmi Magyarország területén játszották (Pozsonyban, Aradon, Kolozsváron), hanem több európai nagyvárosban is (köztük Bécsben, Hannoverben, Olmützben, Londonban). Pesti nemzeti színházi előadásainak számával csak a legsikeresebb Erkel Ferenc operák (*Hu-*

4 VAHOT Imre: *Még egy szózat a pesti Magyar Színház ügyében* in. Vahot Imre válogatott színházi írásai (1840–1848), vál., az utószót és a jegyz. írta SZIGETHY Gábor (Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1981), 28.

5 Mosonyi Mihály cikke a *Zenészeti Lapok*ban, 1860. november 14., 50–51.

nyadi László, Bánk bán) vetekedtek, amelyek azonban nem jutottak el külföldre. Doppler másik fontos operája, az 1850-ben bemutatott és tartós sikert arató *Vanda* volt, amelyről a *Zenészet*i Lapok hasábjain következő véleményt fogalmazta meg Ábrányi 1860-ban:

Különben e dalmű nem sorozható azok közé, melyek világelismerésre igényt tarthatnak, s nem is hisszük hogy hazánkon kívül szerző háládatosabb közönséget legyen képes számára bárhol is feltalálni.⁶

Ábrányi kissé pikírt célzása a *Vanda* külföldi előadására vonatkozóan nem légből kapott volt, hiszen a magyar nyelvű sajtó már az ezt megelőző évben beszámolt róla, hogy a bécsi opera igazgatója Doppler Ferencsel együtt Pestre látogatott, és annak reményével nézte meg a darab előadását a Nemzeti Színházban, hogy Bécsben is színpadra állítsák azt. A bécsi bemutató terve hamarosan megvalósult, a *Zenészet*i Lapok pedig beszámolt róla, miszerint a *Vanda* szép sikert aratott, habár néhány jelentős kritikusknak sok kifogása volt ellene. Az egészben csak az a bosszantó – írják –, hogy az összes bécsi kritika úgy ítélte felette, mint magyar dalmű felett. Valamint a végén még azt is hozzáteszi a cikk írója: „részünkről inkább óhajtanánk a bécsieket valami igazi kaliberű magyar operával megismertetni.” És hogy mi az a magyar opera, amelyet érdemesebbnek tartottak volna a bécsi bemutatóra, a folyóirat következő számából kiderül. A *Zenészet*i Lapok 1862-ben Erkel *Hunyadiját* és Doppler *Ilkáját* is mellőzve, nemzetiségi szempontból Mosonyi *Szép Ilonkáját* tartotta a legsikerültebbnek, tehát saját szerkesztőjének művét ajánlotta legjobb szívvvel.

Ábrányi lapja nemcsak a *Vandáról* írt szigorúan, de Doppler Ferenc *Ilkájával* kapcsolatban sem volt megengedő. 1867 februárjában, az *Ilka* bécsi bemutatójának tervéről beszámolva kiemeli, hogy az operában sok olyan rész van, amely magyarul sem elég magyar, így könnyebben engedi majd magát németesíteni. Márciusban az opera pesti nemzeti színházi előadását kommentálva pedig ez jelent meg róla:

Ilka és a huszártoborzó ismét színig megtölté a színházat s bár az opera – melyben a magyar leány s a magyar huszárok meglehetősen olasz kavatinákban öntik ki alföldi tűzrólpattantságukat, sőt egy komikus kettősön még a 'Ländlert' is eljárhatjuk con amore – (...) még ma is sokaknál nagy kedvességnek örvend. Az ízlés olyan dolog, melyről bajos addig vitatkozni, míg le nem szűri magát.⁷

A márciusi bécsi premier után pedig egyenesen elidegeníti magától az eredetileg a Nemzeti Színháznak szánt, magyar nyelven bemutatott, magyar környezetben játszódó vígoperát.

Doppler *Ilkáját* is becsületesen megleckéztette a bécsi kritika mint úgynevezett magyar (?) operát. E tekintetben meg is érdemli a dorgatóriumot. Évek hosszú során át ismételtük mi ezt, kik csak röstelleni tudjuk, hogy azt valaha a magyar el tudta fogadni magyar operának, s hogy Bécsben ép annak kellett a magyar zenét képviselni.⁸

A cikkből az is kiderül, hogy az eltávolodásban erős politikai felhang is közrejátszott, hiszen a cikk éppen 1867 márciusában, a kiegyezés körüli politikailag érzékeny pillanatban született. A zenei tematikát elhagyva, a következő gondolattal zárul az írás:

6 id. Ábrányi Kornél Doppler Ferenc *Vanda* című operájáról, 1860. december 5., 80.

7 A *Zenészet*i Lapok véleménye Doppler Ferenc *Ilka* című operájáról, 1867. március 10., 366.

8 A *Zenészet*i Lapok beszámolója az *Ilka* bécsi bemutatója után, 1867. március 31., 414.

De úgy látszik, a bécsiek előtt a magyar csak arra van teremtve, hogy az államadósságot fizesse helyettük s a Reichsrathra szavazzon. – A következők idővel majd megmutatja, hogy más egyébre is teremtett a magyar, mint adófizetésre.⁹

Az *Ilka* 1867-es új, bécsi változata több mint tíz évvel később érkezett meg Pestre. Az 1878-as előadás nemzeti színházi színlapján olvashatjuk az „új átdolgozás szerint és új betanulással” feliratot. A felújításra új partitúra és szövegműanyag-együttes is készült, amely több évtizeden keresztül használatban volt. A legkorábbi előadási bejegyzések az 1878-as felújításhoz kapcsolódnak, de a kottákat még a Magyar Királyi Operaházban is használták, ahol 1892 végén került színpadra. Az *Ilka* előadása kapcsán Ábrányi is megírja véleményét, azonban ekkor már jóval kíméletesebb hangon fogalmaz a darabról, ahhoz az állásponthoz képest, amit a *Zenészeti Lapok* 30 évvel korábban képviselt.

Doppler Ferenc rajongó lelkesedéssel viselkedett a magyar zene iránt s hosszú évek során át kifejtett működése magyar részről méltó elismerést érdemel. Mint a nemzeti színház első fuvolása, mint kiváló virtuóz s mint sokoldalú zeneszerző, elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar zene szolgálatában. Nem értette ugyan nyelvünket, de át tudta érezni a magyar zenében és népdalban rejlő páratlan gazdagságot.¹⁰

Persze továbbra sem gondolhatjuk, hogy Ábrányi megfelelő magyar operának találta a művet, csupán elismerésre méltónak nevezte. Az 1900-ban megjelent monumentális öszszefoglaló munkájában, *A magyar zene a 19. században* című kötetben az *Ilkát* a „huszárolasz kantilénájú korcs magyar opera” jelzővel illette.¹¹

Az Operaház részéről a *Vanda* visszatérésének ötlete is felmerült. Ábrányi a *Pesti Napló* 1894 augusztusában közölt *Intendáns vagy bérlő? Az Opera vezetésének kérdéséhez* című cikkében a Magyar Királyi Operaház megnyitását követő, korántsem zökkenőmentes évek nehézségei mellett kitért a szerinte színpadra alkalmas operai stílusra, reflektálva konkrét művekre, így pl. Doppler *Vandájának* visszatérésére, amelyről szkeptikus távolságtartással írt, a következő módon:

Dopplerről a magyar zeneirodalom mindenkor csak a legmelegebb elismeréssel emlékezhetik meg. Doppler hosszú működése szorosán összefügg nemzeti kultúrfejlődésünkkel. Nem volt elsőrendű lángész s eredeti alkotó tehetség, de kitartó szorgalmával, alapos tudásával és őszinte buzgalomával sok hasznos és elismerésre méltó művet alkotott. Az ő operáinak abban a korban volt is alkalmi hatásuk, de hogy manapság is képesek-e maguk iránt tartós érdekeltséget kelteni, alig hiszem. (...) Idővel dacoló drámai műveket csakis Erkel Ferenc alkotott.¹²

Ábrányi 1894-es cikke jól reprezentálja, hogy a budapesti operajátszás ekkor is nehézségekkel küzdött – az intendáns vagy bérlő? cikk címe a 10 év alatt 5 intendánst elfogyasztó Operaház zavaros állapotára utal. Az 1830-as évektől folyamatosan aktív diskurzus a magyar nyelvű operajátszás ügyéről nem lankadt a század végére sem. A témák és felmerülő kérdések hasonlóak voltak – pl. melyik darabból hány előadást érdemes játszani, vagy milyen a színpadra alkalmas magyar opera –, talán épp csak a megoldási javaslatok vál-

9 uo.

10 id. ÁBRÁNYI Kornél írása Doppler Ferencről, az *Ilka* operaházi bemutatója kapcsán a *Pesti Napló*ban, 1892. december 30., 7.

11 id. ÁBRÁNYI Kornél: *A magyar zene a 19-ik században* (Budapest: Pannonia nyomda, 1900), 292.

12 id. ÁBRÁNYI Kornél *Intendáns vagy bérlő? Az Opera vezetésének kérdéséhez* című cikke a *Pesti Napló*ban, 1894. augusztus 29., 7.

toztak az évek folyamán. Szembetűnő, hogy Ábrányi 1894-es cikke – korábbi véleményével ellentétben – a Wagner operák háttérbe szorítását, valamint a régebbi, francia játékoperák (pl. *Fekete Domino*, *Fra Diavolo*, *Zampa*) előadásait szorgalmazta.

 ABSTRACT

HORVÁTH PÁL

„Intendáns vagy bérlő?” A magyar nyelvű operajátszás ügye a 19. században

A magyar nemzeti opera megteremtése és a külföldi zenés darabok magyar nyelvű előadásai a század egészén átívelő diskurzusokat indítottak el, amelyből id. Ábrányi Kornél is kivette a részét. A *Pesti Napló*ban 1894 augusztusában közölt *Intendáns vagy bérlő? Az Opera vezetésének kérdéséhez* című cikkében a Magyar Királyi Operaház megnyitását követő, korántsem zökkenőmentes évek nehézségei mellett kitért a szerinte színpadra alkalmas operai stílusra, reflektálva a konkrét művekre is. Előadásom Ábrányi írásait vizsgálja a magyar nyelvű operajátszásra fókuszálva, végpontként felvillantva a címben említett cikket, amely jól illusztrálhatja véleményének formálódását és változását a korábbi kritikáihoz képest.

* * *

“Intendant or Tenant?” The Cause of Performing Operas in Nineteenth-century Hungary

The creation of the Hungarian national opera and the performances of foreign musical pieces in the Hungarian language generated a number of discourses spanning over the entire nineteenth century, of which Kornél Ábrányi Sr. was a participant, too. His article “Intendáns vagy bérlő? Az Opera vezetésének kérdéséhez” [Intendant or tenant? On the question of the Opera’s direction] published in August 1894 by the daily *Pesti Napló* discussed, in addition to the difficulties of the years following the opening of the Hungarian Royal Opera House, which were by no means smooth, the operatic style suitable for the stage, reflecting on particular works as well. This presentation examines Ábrányi’s writings addressing Hungarian-language opera performances, with the article mentioned in the title as the final point, convincingly illustrating the formation of as well as the changes in Ábrányi’s opinion when compared to his previous criticisms.